

KANCELARIA SENATU
BIURO ANALIZ I DOKUMENTACJI
Dział Analiz i Opracowań Tematycznych

Zarys problematyki prawa kombatanckiego
i organizacji kombatanckich
w II Rzeczypospolitej

OPRACOWANIA TEMATYCZNE

OT-586

LIPIEC 2010

©Copyright by Kancelaria Senatu, Warszawa 2010

Opracowanie:
Robert Stawicki

Biuro Analiz i Dokumentacji Kancelarii Senatu
Dyrektor – Agata Karwowska-Sokołowska – tel. 022 694 94 32, fax 022 694 94 28,
e-mail: sokolows@nw.senat.gov.pl
Wicedyrektor – Ewa Nawrocka – tel.022 694 98 53,
e-mail: nawrocka@nw.senat.gov.pl
Dział Analiz i Opracowań Tematycznych tel. 022 694 98 04, fax 022 694 99 06

Zarys problematyki prawa kombatanckiego i organizacji kombatanckich w II Rzeczypospolitej

Celem opracowania jest ukazanie problematyki kształtowania się prawa kombatanckiego w II Rzeczypospolitej. Omówiono w nim podstawowe regulacje prawne powstałe w latach 1918-1939.

Listopad 1918 roku stanowi początek odrodzonego Państwa Polskiego. Należy jednak pamiętać, że koniec I wojny światowej, wprowadzający pokój na świecie i w większej części Europy, nie dla wszystkich Polaków był końcem walki o niepodległość. Pierwsze lata niepodległości (1918-1921) to był nadal czas ciężkich zmagania o ustalenie wschodniej granicy państwa polskiego oraz narodowych powstań na Śląsku i w Wielkopolsce.

Po ostatecznym ustaleniu granic Rzeczypospolitej nastął czas pokoju pozwalający na przygotowanie odpowiednich regulacji prawnych, które objęły szczególnie zasłużonych uczestników walk o niepodległość ojczyzny.

Krótkiego wyjaśnienia wymaga terminologia użyta w opracowaniu. Polskie ustawodawstwo okresu międzywojennego używało terminów weteran, uczestnik walk o niepodległość, skazaniec (skazaniec polityczny), inwalida wojenny. Nie posługiwano się natomiast terminem kombatant (*fr. combattant* – były żołnierz regularnych formacji wojskowych, oddziałów partyzanckich, uczestnik ruchu oporu, towarzysz broni).

Szczególną opieką państwa (socjalną oraz honorową) zostali otoczeni inwalidzi wojenni, członkowie ich rodzin oraz weterani powstań narodowych. Tak więc nie wszyscy uczestnicy walk o niepodległość tj. żołnierze walczący w różnych formacjach wojskowych oraz działacze niepodległościowi zostali nią objęci. Prawdopodobnie przyjęto wówczas model stosowany wobec uczestników wojny w innych krajach europejskich, (tj. Francja, Anglia). Zgodnie z nim, ustawową opieką państwa otaczano tylko tych żołnierzy (weteranów), którzy doznali „uszkodzenia zdrowia lub okaleczenia” na skutek służby wojskowej podczas działań wojennych, oraz ich najbliższe rodziny. Ponadto w Polsce szczególny hołd oddano weteranom powstań narodowych, a zwłaszcza żyjącym jeszcze powstańcom styczniowym.

Pierwsza tego typu regulacja uchwalona w odrodzonym państwie polskim dotyczyła weteranów powstań narodowych XIX w. Był to swoisty hołd świadczący zarówno o pamięci, jaką Polacy otaczali zrywy narodowe, jak i ich uczestników, zwłaszcza żyjących jeszcze

wówczas weteranów powstania styczniowego. Przyjęta przez Sejm Ustawodawczy ustawa z dnia 2 sierpnia 1919 r. *o stałej pensji dla weteranów powstania 1831 i 1863 r.*¹ przyznawała uczestnikom powstań, jak również pozostałym po nich wdowom, „nie mającym zabezpieczonej starości” prawo do dożywotniej pensji (rodzaj renty) wypłacanej ze Skarbu Państwa (budżetu państwa). Ustawa różnicowała wysokość przyznawanego świadczenia:

- dla weteranów – jego wysokość była uzależniona od posiadania przez uprawnionego stopnia oficerskiego². W sytuacji zaś, gdy uprawniony pobierał już inne świadczenie z tytułu zaopatrzenia ze Skarbu Państwa, wysokość „dożywotniej pensji” stanowiła wówczas różnicę między ustawowym jej wymiarem, a wysokością wspomnianego zaopatrzenia.
- dla wdów po weteranach – wysokość przyznawanego im świadczenia stanowiła połowę świadczenia przyznawanego weteranom.

Weryfikacji kandydatów pod kątem posiadanych przez nich stopni wojskowych oraz ich czynnego uczestnictwa w powstaniu lub w organizacji powstania dokonywała Komisja Kwalifikacyjna, utworzona przy Ministerstwie Spraw Wojskowych.

Ustawa została dość szybko zmieniona ustawą z dnia 18 grudnia 1919 r. *w przedmiocie rozszerzenia ustawy z dnia 2 sierpnia 1919 r. o stałej pensji dla weteranów z r. 1831 i 1863 także na weteranów z 1848 roku*³. Celem nowelizacji było poszerzenie kręgu jej adresatów o weteranów niepodległościowego zrywu 1848 roku, zwanego powstaniem wielkopolskim lub poznańskim, będącego częścią planowanego zrywu ogólnopolskiego w czasie europejskiej Wiosny Ludów.

Początkowo na mocy przytoczonych regulacji, przyznawano świadczenia w formie rocznej pensji (renty) tylko tym weteranom, którzy pozbawieni byli własnych środków utrzymania lub posiadającym niskie dochody własne. Po kolejnej nowelizacji ustawy ograniczenia te zostały uchylone. Ostatecznie, uprawnienia tej grupy weteranów, unormowała

¹ Dz. U. z 1919 r. Nr 65, poz. 397. Ustawa obowiązywała do dnia 1 lutego 1922 r. Została zastąpiona ustawą z dnia 23 marca 1922 r. w przedmiocie zaopatrzenia weteranów powstań narodowych z 1831 r., 1848 r. i 1863 r. oraz wdów po nich

² Weteran niebędący oficerem otrzymywał 250 mk. miesięcznie oraz 3000 mk. rocznie, zaś oficer odpowiednio 300 mk. miesięcznie oraz 3600 mk. rocznie. Wyjaśnienia wymaga termin „mk.” Jest to skrót od nazwy – marka polska – waluty obowiązującej w Polsce do roku 1924, kiedy przeprowadzono tzw. reformę walutową Władysława Grabskiego.

³ Dz. U. z 1920 r. Nr 2, poz. 4. Ustawa obowiązywała do dnia 1 lutego 1922 r. Została zastąpiona ustawą z dnia 23 marca 1922 r. w przedmiocie zaopatrzenia weteranów powstań narodowych z 1831 r., 1848 r. i 1863 r. oraz wdów po nich.

nowa ustawa z dnia 23 marca 1922 r. w przedmiocie zaopatrzenia weteranów powstań narodowych z 1831 r., 1848 r. i 1863 r. oraz wdów po nich⁴.

Nowością w tej ustawie było częściowe zmodyfikowanie zasad przyznawania uprawnień do świadczeń z niej wynikających. Przede wszystkim zniesiony został warunek, od spełnienia którego uzależniano dotychczas wypłatę świadczenia, czyli „nieposiadanie własnych środków utrzymania lub posiadanie niskich dochodów własnych”.

Weterani uzyskali uprawnienie do otrzymywania stałych, miesięcznych pensji, bez zróżnicowania ich wysokości w zależności od posiadanego stopnia wojskowego. Ponadto przyznano im tzw. dodatek drożyzniowy oraz prawo do leczenia i opieki społecznej (pobyt w zakładach opieki). Dotychczasowe świadczenia dla wdów po weteranach pozostawiono bez zmian. Świadczenie w postaci państwowej zapomogi (równej miesięcznej pensji weterana) przyznano również osobie, która pokryła koszty pogrzebu weterana.

Nowością tej regulacji było również wprowadzenie przesłanek, których wystąpienie powoduje zawieszenie wypłaty świadczenia lub wygaśnięcie prawa do świadczenia. Zawieszenie wypłaty świadczenia miało miejsce w sytuacjach, gdy osoba uprawniona podjęła pracę na jakimkolwiek stanowisku „w służbie rządowej lub samorządowej do którego przywiązane jest stałe uposażenie, wyższe od uposażenia, przypadającego z tytułu niniejszej ustawy”. Natomiast wygaśnięcie prawa do świadczenia miało miejsce w przypadkach:

- śmierci osoby uprawnionej,
- prawomocnego skazania osoby uprawnionej za „czyn karygodny”, powodującego utratę prawa do świadczenia,
- ponownego zamążpójścia wdowy po weteranie.

Kolejną regulacją, tym razem adresowaną do uczestników działań wojennych 1914-1921, była ustawa z dnia 18 marca 1921 roku *o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i ich rodzin oraz o zaopatrzeniu rodzin po poległych i zmarłych lub zaginionych bez własnej winy, których śmierć, względnie zaginięcie, pozostaje w związku przyczynowym ze służbą wojskową*⁵. Z uwagi na zakres przedmiotowy (ponad 200 tys. uprawnionych osób⁶) ten akt prawny miał największe znaczenie w ustawodawstwie kombatanckim II Rzeczypospolitej.

⁴ Dz. U. z 1922 r. Nr 26, poz. 212.

⁵ Dz. U. z 1921 r. Nr 32, poz. 135 z późn. zm. Ustawa obowiązywała do dnia 30 marca 1932 r. Została zastąpiona ustawą z dnia 17 marca 1932 r. o zaopatrzeniu inwalidzkim (Dz. U. z 1935 r. Nr 5, poz. 31 z późn. zm.).

⁶ Według danych z „Małego Rocznika Statystycznego 1939”, w roku 1938 renty inwalidów wojennych otrzymywało 94 262 byłych żołnierzy, wśród których ok. 2/3 służyło w b. armiach zaborczych oraz 109 973 osób pozostałych po inwalidach (wdowy, dzieci, sieroty oraz rodzice).

Z dobrodziejstw tej ustawy mogli korzystać zarówno inwalidzi – żołnierze polskich formacji wojskowych, jak i Polacy służący w armiach zaborczych. Ustawa wyróżniała trzy podstawowe grupy:

- inwalidzi wojenni,
- pozostali (rodziny – wdowy, dzieci, rodzice) po inwalidach wojennych, poległych lub zmarłych podczas działań wojennych,
- pozostali (rodziny – wdowy, dzieci, rodzice) po inwalidach wojennych, którzy zaginęli podczas działań wojennych.

Ustawa ustanawiała szereg świadczeń przyznawanych inwalidom oraz ich rodzinom.

Były to w szczególności:

- zasadnicza renta inwalidzka⁷, której wysokość na mocy orzeczenia komisji wojskowo-lekarskiej, była uzależniona od stopnia posiadanego inwalidztwa, ściśle powiązanego z utratą zdolności zarobkowej. Za najniższą podstawę jej wymiaru przyjęto utratę przynajmniej 15% zdolności zarobkowej. Przykładowo: osoba, wobec której orzeczono 55-64% utraty zdolności zarobkowej, otrzymywała 60% zasadniczej renty, zaś osoba posiadająca najwyższy stopień utraty zdolności zarobkowej (95-100%), otrzymywała tym samym pełną rentę (500 mk. miesięcznie, kwota z roku 1921).
- dodatek dla ciężko poszkodowanych, kwalifikacyjny oraz drożyzniany. Pierwszy z nich otrzymywali inwalidzi, którzy utracili przynajmniej 45% swojej zdolności zarobkowej. Wynosił on od 15 do 50% renty zasadniczej. Dodatek kwalifikacyjny przysługiwał zaś tym, którzy „przed wstąpieniem do służby wojskowej lub w czasie pełnienia służby pełnili czynności wymagające większej sprawności zawodowej lub wykształcenia”. Jego wysokość wynosiła 25% renty zasadniczej. Ostatni z dodatków – drożyzniany, przysługiwał w wysokości od 15 do 25% renty zasadniczej, począwszy od samotnych inwalidów aż po posiadających „dużą rodzinę”.
- pozostałe, wymienione w ustawie, świadczenia: zapomoga pogrzebowa, „renty pozostałych” (renty dla wdów, dzieci, sierot i rodziców inwalidy), opieka lecznicza i ortopedyczna na koszt państwa, opieka społeczna oraz szkolenia zawodowe.

Ostatnia z opisanych wyżej grup świadczeń zwraca szczególną uwagę. Istotne jest bardzo szczegółowe i całościowe ujęcie tej problematyki w ustawie. Świadczyło to także o szczególnej trosce ówczesnego państwa o swoich, szczególnie zasłużonych obywateli, czyli

⁷ Wysokość zasadniczej renty inwalidzkiej wynosiła 500 mk. miesięcznie. Renta inwalidzka pobierana przez inwalidów jak i pozostałych po inwalidach (wdowa, dzieci, rodzice) „wolna była od podatków państwowych i samorządowych i nie ulegała zajęciu prawnemu”.

inwalidów wojennych. Państwo zapewniało im szeroką pomoc lekarską, w tym specjalistyczne usługi medyczne (pomoc ortopedyczna, opieka dla ociemniałych inwalidów). Dużą wagę przywiązywano również do tego, aby poza finansowym wsparciem, państwo mogło świadczyć inwalidom również konkretną pomoc ułatwiającą im znalezienie się w życiu codziennym np. zawodowym. Inwalidom zapewniano bezpłatną naukę „w odpowiednich zakładach celem podniesienia lub odzyskania dawniejszej zdolności do pracy”. Pomoc ta obwarowana była pewnym warunkiem. Inwalidzie, który uchylał się od szkolenia bez uzasadnionej przyczyny lub zaniedbywał je, zmniejszano wymiar przyznawanej mu renty o jedną czwartą. Szkolenia przygotowujące do zawodu trwały zazwyczaj 1 rok, w wyjątkowych wypadkach 2 lata.

Ustawa wprowadziła również ciekawe rozwiązania odnośnie zasad zatrudniania inwalidów wojennych. Przyjęto, że inwalidzi zdolni do pracy, posiadający równe z innymi odpowiednie kwalifikacje, mają „pierwszeństwo przy obsadzaniu urzędów państwowych i nadawaniu zezwoleń na sprzedaż towarów monopolowych, biletów loteryjnych, na prowadzenie gospód, księgarń kolejowych”. Pierwszeństwo w podjęciu pracy na wymienionych stanowiskach przysługiwało również wdowom po inwalidach oraz po poległych i zmarłych inwalidach w sytuacji, gdy nie posiadały dostatecznych środków do życia.

Pierwszeństwo w zatrudnianiu mieli również inwalidzi wojenni posiadający dostateczne kwalifikacje do pracy w urzędach samorządowych, przedsiębiorstwach i zakładach państwowych oraz w prywatnych – subwencjonowanych i koncesjonowanych przez państwo. Oryginalnym rozwiązaniem zastosowanym w opisywanej ustawie był rodzaj ochrony inwalidy przez państwo, która miała na celu zapewnienie mu zatrudnienia. Ustawodawca zobligował pracodawcę „w rolnictwie, przemyśle, handlu i komunikacji do zatrudnienia na każdym 50 robotników i pracowników przynajmniej jednego inwalidy ciężko poszkodowanego”. Niewywiązanie się z tego obowiązku przez pracodawcę skutkowało nałożeniem na niego kary aresztu do 6 tygodni lub wysokiej kary grzywny od 100 000 do 1 000 000 mk. Jak wysoka była to kara pieniężna wystarczy porównać ją z, przywoływaną już wyżej, maksymalną wysokością renty inwalidzkiej wynoszącą 500 mk. miesięcznie.

W ustawie pomyślano również o „spółkach inwalidów” zakładających „przedsiębiorstwa przemysłowe i handlowe, które mogą korzystać przed innymi z istniejących udogodnień”. Niestety, ustawa nie precyzuje na czym miałyby polegać owe „istniejące udogodnienia” i nie odsyła, w celu wyjaśnienia tej kwestii, do innych regulacji prawnych.

W szczególny sposób zadbano również o inwalidów wojennych pochodzenia chłopskiego. Stanowili oni zdecydowaną większość pośród ogółu walczących na wojnie. Bezrolnym i małorolnym inwalidom, mogącym wykonywać pracę na roli, państwo gwarantowało prawo do otrzymania gospodarstwa rolnego.

Przy omawianiu podstawowych założeń ustawy należy wspomnieć jeszcze o sytuacjach, które powodowały wygaśnięcie prawa do pobierania renty lub jej zawieszenie.

Prawo do pobierania renty wygasało w przypadku:

- śmierci osoby uprawnionej,
- prawomocnego skazania osoby uprawnionej za „czyn karygodny”, powodującego „utrata prawa do zaopatrzenia ze Skarbu Państwa”.

Zawieszenie prawa do pobierania renty miało miejsce:

- w razie przebywania poza granicami kraju „bez zezwolenia odpowiedniej władzy”, dłużej niż jeden rok – na czas takiego pobytu za granicą,
- w razie utraty obywatelstwa polskiego – do chwili ponownego uzyskania tego obywatelstwa,
- w razie pobytu w więzieniu na mocy prawomocnego skazania na karę pozbawienia wolności – do czasu odbycia kary,
- w sytuacji, gdy osiągnany miesięczny dochód dwukrotnie przewyższał wysokość renty przysługującej tzw. zupełnemu inwalidzie (100% renty zasadniczej).

Kolejna grupa, którą objęły nowe regulacje ustawowe tzw. prawa kombatanckiego, to byli więźniowie polityczni, represjonowani przez władze zaborcze w okresie do odzyskania niepodległości w 1918 r. Kwestie te uregulowano w rozporządzeniu Prezydenta RP z dnia 6 marca 1928 r. *o zaopatrzeniu byłych skazańców politycznych*⁸. Wyróżniano w nim pięć grup beneficjentów:

- osoby, które za działalność zmierzającą do odzyskania niepodległości państwa polskiego lub zjednoczenia ziem polskich wchodzących w skład państwa polskiego, zostały skazane na karę ciężkiego więzienia, na co najmniej jeden rok;
- osoby aresztowane za działalność niepodległościową i jako „podejrzane o zdradę stanu lub inne zbrodnie polityczne, zagrożone były karą śmierci, ciężkich robót, pozbawienia wolności na przeciąg co najmniej jednego roku”. Kategoria ta obejmowała także osoby

⁸ Dz. U. z 1931 r. Nr. 47, poz. 406. Rozporządzenie to obowiązywało do dnia 30 czerwca 1954 r. Zostało uchylone dekretem z dnia 25 czerwca 1954 r. o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (Dz. U. z 1954 Nr 30, poz. 116).

przebywające na przymusowym osiedleniu, w aresztach, w więzieniach śledczych lub w „obozach koncentracyjnych” przez co najmniej jeden rok;

- osoby aresztowane i zesłane na Syberię na okres przynajmniej dwóch lat;
- wdowy i sieroty po represjonowanych z powyższych grup;
- rodzice po zmarłych „skazańcach politycznych” pod warunkiem, że zmarły nie pozostawił wdowy lub dzieci i o ile rodzice nie pobierają żadnego innego państwowego świadczenia.

Pod terminem „zaopatrzenie”, rozporządzenie rozumiało świadczenie pieniężne, rodzaj renty wypłacanej miesięcznie, z rozróżnieniem - dla osób samotnych w wysokości 125 zł oraz dla zamężnych – odpowiednio 150 zł. Osobom uprawnionym przysługiwało ponadto prawo do leczenia i opieki społecznej.

Rozporządzenie wprowadzało również pewne ograniczenia polegające na tym, że beneficjentami wymienionych świadczeń mogły być tylko te osoby, które nie posiadały „środków zapewniających utrzymanie, a nadto utraciły co najmniej 50% zdolności do zarobkowania lub przekroczyły 55 rok życia”. Ponadto wysokość wspomnianej renty, przysługującej wdowom i sierotom, była niższa i stanowiła odpowiednio 50% i 30% wysokości renty wypłacanej osobie represjonowanej.

Istotnym ograniczeniem było również wyłączenie z kręgu beneficjentów osób, które będąc aresztowane lub postawione w stan oskarżenia za prowadzenie niepodległościowej działalności, wykazały się postępowaniem „hańbiącym”, polegającym na wysługiwaniu się władzom śledczym, przez co „zwróciły się przeciwko interesowi Narodu Polskiego”.

Rozporządzenie precyzowało także warunki wygaśnięcia prawa do pobierania tego świadczenia oraz jego zawieszenia. Wygaśnięcie następowało w razie:

- śmierci uprawnionego,
- zawarcia związku małżeńskiego przez wdowę lub sierotę po uprawnionym,
- ukończenia przez sierotę 18 roku życia,
- prawomocnego skazania uprawnionego „za czyn karygodny”.

Odnosnie zaś warunków powodujących zawieszenie w całości lub w części prawa do świadczenia, ustawodawca przyjął dwa rodzaje przypadków. W pierwszym z nich następowało to w sytuacji, gdy uprawniony w międzyczasie uzyskał odpowiednie środki do życia, zapewniające utrzymanie. Wówczas zawieszenie miało miejsce na czas posiadania tych środków. W drugim – zawieszenie tego prawa następowało w sytuacji, gdy zachodziło uzasadnione podejrzenie, że osoba podająca się za uprawnioną „podstępnie” uzyskiwała prawo do tego świadczenia. Ów stan zawieszenia trwał do czasu sądowego wyjaśnienia takiej sytuacji.

Kolejnymi, ważnymi regulacjami, były dwa akty prawne obejmujące tym razem osoby szczególnie zasłużone dla odzyskania niepodległości Polski oraz pozostałe po nich rodziny. Pierwszym z nich był dekret Prezydenta RP z dnia 13 stycznia 1936 r. *o zaopatrzeniu szczególnie zasłużonych w walkach o niepodległość Państwa Polskiego*⁹. Przewidywano w nim przyznanie prawa do zaopatrzenia (renta) osobom, którym za udział w walkach o niepodległość nadano Krzyż Niepodległości. Jednak prawo to dotyczyło tylko tych osób, które nie posiadały wystarczających środków zapewniających egzystencję, a ponadto jeżeli utraciły co najmniej 50% zdolności do zarobkowania lub przekroczyły 55 lat życia. Wysokość świadczenia wynosiła od 60 do 90 zł. Analogicznie jak w pozostałych regulacjach, prawo do tego rodzaju zaopatrzenia otrzymywały także wdowy po tych osobach oraz ich dzieci i rodzice. Jego wysokość była odpowiednio zróżnicowana. Wygaśnięcie oraz zawieszenie prawa do świadczenia miało miejsce w takich samych przypadkach jak w opisanych powyżej regulacjach.

Drugą, podobną w swojej zasadniczej treści regulacją dotyczącą również uczestników walk o niepodległość, była nieco później uchwalona, ustawa z dnia 2 lipca 1937 r. *o zapewnieniu pracy i o zaopatrzeniu uczestników walk o niepodległość Państwa Polskiego*.¹⁰

Jej podstawowym zadaniem było stworzenie warunków dla zapewnienia zatrudnienia uprawnionym. Można powiedzieć, że przyjęte w niej rozwiązania dotyczące kwestii zatrudniania były w większości podobne do opisanych przy okazji omawiania ustawy o zaopatrzeniu inwalidów wojennych. Odnośnie zaś problematyki „zaopatrzenia” pieniężnego, w omawianej ustawie przyjęto rozwiązania analogiczne do zawartych w wyżej omówionym dekrete.

Istotniejsze różnice, o których należy wspomnieć, polegały m.in. na poszerzeniu kręgu beneficjentów ustawy o osoby uhonorowane innymi odznaczeniami państwowymi tj: Krzyżem Niepodległości z Mieczami oraz Medalem Niepodległości. Ponadto uprawnionymi stały się także osoby nieposiadające wymienionych odznaczeń, które udowodniły „czynny udział w walkach o niepodległość”. W omawianej ustawie ustanowiono dodatkową ochronę stosunku pracy osoby uprawnionej. Ochrona ta polegała na tym, że pracodawca mógł zatrudnionemu wypowiedzieć umowę o pracę „tylko z ważnych przyczyn” pracownikowi umysłowemu¹¹ oraz „tylko z ważnych powodów lub winy”¹² – zatrudnionemu

⁹ Dz. U. z 1936 r. Nr 3, poz. 8. Dekret obowiązywał do dnia wejścia w życie ustawy z dnia 2 lipca 1937 r. o zapewnieniu pracy i o zaopatrzeniu uczestników walk o niepodległość Państwa Polskiego. Ustawa ta weszła w życie w dniu jej ogłoszenia.

¹⁰ Dz. U. z 1937 r. Nr. 59, poz. 464.

¹¹ W rozumieniu art. 32, 33, 36 i 37 rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 16 marca 1928 r. o umowie o pracę pracowników umysłowych (Dz. U. Nr 35, poz. 323).

robotnikowi. W przypadku zaś zwolnienia pracownika z powodu niezdolności do pracy, ustawa zobowiązywała pracodawcę do zatrudnienia „w granicach wolnych stanowisk, członka rodziny, na którym ciąży obowiązek utrzymania rodziny zwolnionego, a który poszukuje pracy i jest do niej zdolny”.

Warto jeszcze wspomnieć o zasadach należytego uhonorowania przez państwo weteranów powstań narodowych XIX wieku oraz uczestników walk o niepodległość.

Pierwszym aktem prawnym w tym zakresie była ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. *orderu wojkowego „Virtuti Militari”*¹³, przywracająca to historyczne¹⁴ i najwyższe polskie odznaczenie wojenne. Ustawa przyznawała jego posiadaczom, jako weteranom szczególnie zasłużonym, szereg, nie tylko honorowych, przywilejów. Osobie wyróżnionej tym odznaczeniem przysługiwała roczna *pensja orderowa* w wysokości 300 zł. Ponadto przysługiwał jej „tytuł kawalera orderu „Virtuti Militari” odnośnej klasy, prawo pierwszeństwa przy przyjęciu do korpusu inwalidów, przy nadziale ziemi, przy obsadzeniu posad rządowych i przy przyjmowaniu dzieci odznaczonych na miejsca stypendialne w zakładach wychowawczych rządowych”. Ustawa przewidywała również sytuacje utraty prawa do posiadania tego odznaczenia. Następowало to w wypadkach, gdy odznaczony, na mocy wyroku sądowego, został pozbawiony praw obywatelskich oraz gdy dopuścił się „czynów niehonorowych”.

Kolejną regulacją adresowaną do weteranów była ustawa z dnia 18 grudnia 1919 r. *o przyznaniu stopni i praw oficerskich weteranom roku 1831, 1848 i 1863*¹⁵. Na jej podstawie nadano powstańcom – szeregowym żołnierzom oraz podoficerom - stopień „podporucznika Wojsk Polskich”. Oficerów zaś awansowano na odpowiedni, wyższy stopień oficerski. Dodatkowo ustawa uprawniała uhonorowanych do korzystania „ze wszystkich praw i przywilejów przynależnych oficerom armii czynnej, z wyjątkiem stałego uposażenia służbowego”. Z honorowego awansu wyłączeni zaś byli weterani, którzy „byli karani sądownie za przestępstwa uchybiające godności stanu oficerskiego”.

Podsumowując niniejsze opracowanie należy krótko wspomnieć o skali zjawiska, jakim była szeroko rozumiana opieka społeczna, roztaczana przez władze państwa polskiego, nad

¹² W rozumieniu art. 13-16, 18 i 19 rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 16 marca 1928 r. o umowie o pracę robotników (Dz. U. Nr 35, poz. 324).

¹³ Dz. U. z 1919 r. Nr 67, poz. 409. Po kilkunastu latach została zastąpiona ustawą z dnia 25 marca 1933 r. o orderze wojennym „Virtuti Militari”.

¹⁴ Odznaczenie ustanowione przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w 1792 r.

¹⁵ Dz. U. z 1919 r. Nr 2, poz. 5.

najbardziej zasłużonymi dla Ojczyzny oraz o stowarzyszeniach i związkach kombatanckich istniejących w II Rzeczypospolitej.

Należy pamiętać, że ówczesne państwo, po świeżo odzyskanej niepodległości, było po prostu biedne, powoli podnoszące się z powojennej ruiny gospodarczej.

Opieką państwa otoczono różne kategorie uprawnionych, lecz najszerszą z nich tworzyli inwalidzi wojenni oraz pozostałe po nich rodziny (ponad 200 tys.). Świadczyło to dobitnie o determinacji ówczesnego państwa polskiego do udzielenia, w możliwie najpełniejszym zakresie, różnorodnej pomocy inwalidom. Zamiarem państwa było stworzenie takich warunków, aby mogli czuć się nadal potrzebni nie tylko swoim najbliższym, lecz także społeczeństwu (aktywne życia zawodowe i społeczne). Polityka ta obejmowała również rodziny inwalidów, które bez pomocy państwa np. w razie śmierci uprawnionego, często pozbawione byłyby środków do życia.

Pozostałe, dużo mniejsze¹⁶ już grupy uprawnionych, to w dzisiejszym tego słowa znaczeniu – kombatancki, czyli ówczesni „weterani i uczestnicy walk o niepodległość”, osoby represjonowane – „skazańcy polityczni” oraz pozostałe po nich rodziny.

Istotnym wydaje się również podkreślenie faktu, że w Polsce międzywojennej nie powołano jednej, centralnej instytucji zajmującej się szeroko pojętą problematyką kombatancką. Realizację opisanych w opracowaniu ustaw powierzono odpowiednim ministerstwom.

Powyższe opracowanie nie byłoby pełne, bez ukazania, przynajmniej w zarysie, całego spectrum organizacji kombatanckich okresu międzywojennego. Pionierską i zarazem nieocenioną pracą na ten temat, jest publikacja Jerzego S. Wojciechowskiego pt. „Stowarzyszenia i związki kombatanckie w latach 1919-1939”. Publikacja ta stanowi podstawowe źródło poniższego zarysu.

Pierwsze organizacje, w szerokim tego słowa znaczeniu kombatanckie, powstały jeszcze pod zaborami, w II połowie XIX w. Zdecydowana większość z nich była tworzona na terenie zaboru austriackiego, z siedzibami we Lwowie oraz Krakowie. W zdecydowanej większości zrzeszały weteranów powstań narodowych 1831 i 1863/64 roku oraz zesłańców syberyjskich. Podstawowym celem, dla którego je powoływano w polskich środowiskach patriotycznych, była chęć i potrzeba niesienia pomocy materialnej i socjalnej weteranom oraz ich rodzinom, zacieśnianie więzi towarzyskich i środowiskowych oraz, co równie ważne, pielęgnowanie tradycji niepodległościowych. Wymienić należy przynajmniej niektóre z nich.

¹⁶ Wg danych z Małego Rocznika Statystycznego 1939, w roku 1938 z uprawnienia do zaopatrzenia, czyli rent korzystało tylko 234 weteranów i uczestników walk o niepodległość, 1530 osób represjonowanych, czyli skazańców politycznych oraz 1832 osoby, tzw. pozostałe, czyli rodziny osób z powyższych kategorii.

Pierwszymi organizacjami, powstałymi już pięć lat po upadku powstania styczniowego, były zawiązane w Krakowie w 1869 r. - „Stowarzyszenie Wzajemnej Pomocy Sybiraków” oraz powołany, tego samego roku we Lwowie, „Komitet Bratniej Pomocy Sybiraków”. Kolejne organizacje zawiązały się w następnych latach. Były to m.in. : „Towarzystwo Opieki Narodowej” (Lwów 1870), „Polskie Towarzystwo Weteranów Wojskowych Województwa Krakowskiego” (Kraków 1875), „Towarzystwo Opieki Weteranów Żołnierzy Polskich roku 1831” (Lwów 1887). „Towarzystwo Wzajemnej Pomocy Uczestników Powstania Polskiego 1863-64” (Lwów 1888), „Stowarzyszenie Przytuliska Uczestników Powstania 1863/64 roku” (Kraków 1895).

Na terenie zaboru niemieckiego zawiązało się w 1913 roku w Poznaniu „Towarzystwo Opieki nad weteranami” zrzeszające byłych powstańców styczniowych.

Zmiany geopolityczne wynikłe w następstwie działań wojennych lat 1914-1918 umożliwiły powołanie kolejnych organizacji zrzeszających weteranów powstania styczniowego, tym razem na terenie byłego zaboru rosyjskiego. Należy tu wymienić: „Komitet Wsparć Weteranów 1863 r.” powstały w 1916 roku w Lublinie oraz „Stowarzyszenie wzajemnej pomocy uczestników powstania polskiego 1863-64”, zawiązane w tym samym roku w okupowanej przez wojska niemieckie Warszawie.

Po zakończonej wojnie nastął sprzyjający okres dla powstawania nowych organizacji kombatanckich, już w wolnej, odrodzonej Rzeczypospolitej. Zrzeszały one, poza wspomnianymi już weteranami powstań narodowych, działaczy niepodległościowych, byłych więźniów politycznych, żołnierzy oraz inwalidów wojennych. Cele jakie przyświecały powstającym - „związkom”, „stowarzyszeniom”, „zrzeszeniom”, „kołom”, „towarzystwom” „korpusom” oraz „strażom” były podobne jak w przypadku ich poprzedniczek. Różnica była tylko taka, że organizacje powstałe po 1918 roku, spełniając swoje podstawowe cele tj. udzielanie oraz świadczenie pomocy materialnej i socjalnej, miały większą samodzielność w sprawowaniu swojej działalności, były otaczane różnorodną opieką ze strony państwa, a część z nich korzystała również z pełnionego nad nimi patronatu przez znane osobistości ówczesnego życia publicznego (np. wojskowi, politycy).

Pierwszym aktem prawnym dającym podstawę dla powołania i organizacji stowarzyszeń i związków kombatanckich był Dekret Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z dnia 3 stycznia 1919 r. - *o stowarzyszeniach*¹⁷. W późniejszych latach został on zastąpiony

¹⁷ Dz. U z 1919 r. Nr 3, poz. 88.

rozporządzeniem Prezydenta RP z dnia 27 października 1932 r. – *Prawo o stowarzyszeniach*¹⁸.

Kilkadziesiąt istniejących w latach 1919-1939 organizacji kombatanckich można podzielić na następujące grupy:

- organizacje byłych uczestników powstania 1863/64 r.,
- organizacje byłych wojskowych i członków organizacji niepodległościowych z okresu sprzed 1914 r.,
- organizacje byłych wojskowych powstałych z formacji wojskowych z lat 1914-1918,
- organizacje byłych wojskowych oddziałów wojska Polskiego z lat 1918-1920,
- organizacje inwalidów wojennych,
- organizacje byłych działaczy niepodległościowych i więźniów politycznych,
- organizacje kombatanckie mniejszości narodowych,
- związki rezerwistów.

Ponadto, śledząc ich przeróżne nazwy oraz grona założycielskie można pokusić się o dodatkowe ich rozróżnienie. Istniały więc organizacje i związki kombatanckie zrzeszające wyłącznie kobiety. Były to m.in.: „Związek Legionistek Polskich” (Warszawa 1929), „Stowarzyszenie byłych Kurierek Pierwszej Brygady 1914–1915 r.” (Warszawa 1930), „Stowarzyszenie Peowiaczek” (Warszawa 1930), „Związek byłych Drużyniaczek 1909-1914 r.” (Warszawa 1931), „Stowarzyszenie byłych Strzelczyń 1912-1914 r.” (Warszawa 1931), „Unia Polskich Związków Obrończyń Ojczyzny” (Warszawa 1933), „Stowarzyszenie b. Sióstr z czasów wojny 1914-1920 r.” (Warszawa 1936). Przy okazji warto nadmienić, że działalność wielu kombatanckich organizacji kobiecych była ewenementem w skali europejskiej. Świadczy to pochlebnie o tysiącach Polek, równie jak mężczyźni, zaangażowanych w służbę dla ojczyzny.

Istniały również organizacje zrzeszające wyłącznie przedstawicieli określonych mniejszości narodowych. Świadczy to pozytywnie o pluralizmie ówczesnego państwa polskiego, które pozwalało na zaznaczenie swojej odrębności części polskich obywateli także w tym obszarze działalności. Najliczniejszą grupę tworzyło kilkanaście organizacji żydowskich. Wśród nich należy wymienić: „Związek żydowskich ofiar wojennych w Krakowie” (Kraków 1922), „Związek Żydowskich Inwalidów, Wdów i Sierot Wojennych m. Łodzi i Województwa Łódzkiego” (Łódź 1929), „Związek Żydów byłych Uczestników Walk i Wojny o Niepodległość Polski” (Warszawa 1929), „Żydowskie Stowarzyszenie Wzajemnej

¹⁸ Dz. U. z 1932 r. Nr. 94, poz. 808.

Pomocy Rezerwistów i byłych uczestników wojen: japońsko-rosyjskiej, światowej i polsko-sowieckiej” (Nowy Dwór 1933).

Ponadto istniały stowarzyszenia i związki kombatanckie zrzeszające wyłącznie uczestników walk na Kresach Wschodnich Rzeczypospolitej. Wypada przypomnieć kilka z nich: „Polski Korpus Wysłużonych Wojskowych Ziemi Południowo-Wschodnich” (Lwów 1921), „Związek Obrońców Lwowa z listopada 1918 r.” (Lwów 1921), „Stowarzyszenie Weteranów Kresowych 1831, 1848 i 1863” (Wilno 1922), „Związek Zdemobilizowanych Polaków Ziemi Kowieńskiej” (Wilno 1923), „Stowarzyszenie Byłych Obrońców Kresów Wschodnich” (Warszawa 1932).

Na koniec należy wspomnieć, że członkowie organizacji i związków kombatanckich, w ramach swoich statutowych zadań, organizowali coroczne spotkania i zjazdy, na które zapraszani byli, często najwyżsi, przedstawiciele władz państwowych, duchownych oraz wojskowych. Organizacje te brały czynny udział w uroczystych obchodach świąt państwowych i rocznicowych. Kultywowały polskie tradycje historyczne, starając się przekazywać najlepsze wzorce postępowania młodemu pokoleniu Polaków (harcierzom, młodzieży szkolnej). Prowadziły również bogatą działalność edytorską, wydając liczne gazety środowiskowe oraz publikacje okolicznościowe (jednodniówki).

Niektórzy członkowie organizacji i związków kombatanckich brali również aktywny udział w życiu politycznym i społecznym. Niektórzy z nich byli posłami oraz senatorami Rzeczypospolitej¹⁹, część zajmowała wysokie stanowiska w administracji państwowej oraz w wojsku.

Podsumowując ostatecznie ten temat należy przypomnieć, iż pod koniec lat trzydziestych czyniono próby scalenia wielu z tych kilkudziesięciu organizacji w jeden związek. Części organizacji, o charakterze czysto wojskowym, związanych ideowo z obozem sanacyjnym, udało się utworzyć „Federację Polskich Obrońców Ojczyzny” zrzeszającą do 1939 r. 37 organizacji. Również opozycyjny wówczas obóz narodowy stworzył „Legion Rzeczypospolitej Polskiej”, zrzeszający organizacje o charakterze narodowym, prawicowym. Poza wymienionymi inicjatywami nie doszło do scalania innych organizacji. Można domyślać się, że podobnie jak istniejące dzisiaj podziały wśród kombatanatów, ówczesne miały to samo źródło. Dominowały różnice polityczne, odmienna ocena wydarzeń historycznych, liczne waśnie środowiskowe, sprawy ambicjonalne oraz prawdopodobnie nasz

¹⁹ Mycielska D, Zawadzki J. M., *Senatorowie zamordowani, zaginieni, zmarli w latach II wojny światowej* Kancelaria Senatu, Warszawa 2009.

wrodzony indywidualizm, wyzwajający w czasach trudnych potrzebną inwencję, zaś w czasie pokoju nie zawsze pozwalający na pozytywne działanie we wspólnej sprawie.

Wybrane źródła:

Czechowicz Witold, *Przepisy o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i pozostałych po nich rodzin*, Warszawa 1925.

Sobolewski Piotr Jan, *Prawo kombatanckie w Polsce i za granicą*, Warszawa 2005.

Wojciechowski Jerzy, *Stowarzyszenia i związki kombatanckie w latach 1919-1939*, Pruszków 2007.

Dekret Naczelnika Państwa z dnia 3 stycznia 1919 r. o stowarzyszeniach (Dz. U z 1919 r. Nr 3, poz. 88).

Ustawa z dnia 1 sierpnia 1919 r. orderu wojskowego „Virtuti Militari” (Dz. U. z 1919 r. Nr 67, poz. 409).

Ustawa z dnia 2 sierpnia 1919 r. o stałej pensji dla weteranów powstania 1831 i 1863 r. (Dz. U. z 1919 r. Nr 65, poz. 397).

Ustawa z dnia 18 grudnia 1919 r. o przyznaniu stopni i praw oficerskich weteranom roku 1831, 1848 i 1863 (Dz. U. z 1919 r. Nr 2, poz. 5).

Ustawa z dnia 18 grudnia 1919 r. w przedmiocie rozszerzenia ustawy z dnia 2 sierpnia 1919 r. o stałej pensji dla weteranów z r. 1831 i 1863 także na weteranów z 1848 roku (Dz. U z 1920 r. Nr 2, poz. 4).

Ustawa z dnia 18 marca 1921 roku o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i ich rodzin oraz o zaopatrzeniu rodzin po poległych i zmarłych lub zaginionych bez własnej winy, których śmierć, względnie zaginięcie, pozostaje w związku przyczynowym ze służbą wojskową (Dz. U. z 1921 r. Nr 32, poz. 135 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 23 marca 1922 r. w przedmiocie zaopatrzenia weteranów powstań narodowych z 1831 r., 1848 r. i 1863 r. oraz wdów po nich (Dz. U. z 1922 r. Nr 26, poz. 212).

Rozporządzeniu Prezydenta RP z dnia 6 marca 1928 r. o zaopatrzeniu byłych skazańców politycznych (Dz. U. z 1931 r. Nr. 47, poz. 406).

Rozporządzeniu Prezydenta RP z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach (Dz. U. z 1932 r. Nr. 94, poz. 808).

Dekret Prezydenta RP z dnia 13 stycznia 1936 r. o zaopatrzeniu szczególnie zasłużonych w walkach o niepodległość Państwa Polskiego (Dz. U. z 1936 r. Nr 3, poz. 8).

Ustawa z dnia 2 lipca 1937 r. o zapewnieniu pracy i o zaopatrzeniu uczestników walk o niepodległość Państwa Polskiego (Dz. U. z 1937 r. Nr. 59, poz. 464).

